

3. Doroshenko D. Moi' spomyny pro nedavnye mynule (1914–1920 roky) / D. Doroshenko. – K., 2007. – 632 s.

4. Kudlaj O. Stvorennja ta dijaj'nist' narodnogo ministerstva mizhnarodnyh sprav Ukraї'ns'koi' Narodnoi' Respubliki (cherven' 1917 – kviten' 1918 rr.) / O. Kudlaj; NAN Ukraї'ny, In-t istorii' Ukraї'ny. – K., 2008. – 116 s.

5. My i vony (zovnishnja polityka ta zovnishn'oekonomichna dijaj'nist' Ukraї'ny chasiv Ukraї'ns'koi' revolucii' 1917–1921 rokov) / uporjadnyky: O. Kopylenko, I. Myshhak, O. Rafai'l's'kyj. – K.: In-t zakonodavstva VR Ukraї'ny, 2012. – 312 s.

6. Solovjova V. Dyplomatychna dijaj'nist' ukrai'ns'kyh nacional'nyh urjadiv 1917–1921 rr. / V. Solovjova. – Kyi'v–Donec'k: In-t istorii' Ukraї'ny NAN Ukraї'ny, 2006. – 394 s.

7. Stahiv M. Ukraї'na v dobi Dyrektorii' UNR. T.5: Dyrektorija i Antanta / M. Stahiv – L.: VC NTSh, 1964. – 248 s.

8. Strel's'kyj G. Ukraї'ns'ki dyplomaty doby nacional'no-vyzvol'nogo vidrozhennja (1917–1920 rr.): biografichnyj dovidnyk / G. Strel's'kyj. – K.: Dyp. Akademija Ukraї'ny, 2000. – 49 s.

9. Tabachnyk D. Ukraї'ns'ka dyplomatija. Narys istorii' / D. Tabachnyk. – K.: Lybid', 2006. – 763 s.

10. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukraї'ny. – F.2592. – Op.3. – Spr.14.

11. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.100.

12. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.101.

13. Tam samo. – F.4456. – Op.1. – Spr.1.

Lastovets N. O., graduate student of the Faculty of History, Kharkiv National University V. N. Karazin (Ukraine, Kharkiv), nlo_17@mail.ru

The educational level & age segregation Ukrainian's diplomatic representatives on the beginning XX century

In this article are considered questions of international relations during the period of Ukraine's revolution. The authors describe the main concepts, methods and procedure for assessing staff diplomatic missions. Relations between Ukraine and other World countries were the constant evolutionary adjustment system in the direction of stability relations. In this article standing the following tasks: a comprehensive analysis of the literature on trade and diplomatic activity Ukraine's diplomatic missions on the beginning XX century; developed the characteristic age and education segregation, etc. The practical significance of the work is that the fundamental conclusions can be used in generalizing works on the history of Ukraine foreign policy.

Keywords: diplomatic missions, age segregation, the educational level, international relations.

Ластовец Н. А., аспирантка исторического факультета, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (Украина, Харьков), nlo_17@mail.ru

Образовательный уровень и возрастная сегрегация украинских дипломатических представителей начала XX века

Рассмотрена роль возрастного фактора и образовательного уровня в деятельности украинских заграничных представительств начала XX века. С помощью структурного анализа и работы с базами данных исследовано влияние возрастного деления на эффективность работы представительства. Становление Украины, как самостоятельного субъекта международных отношений, наложило отпечаток на подбор персонала для деятельности за границей. Выявлено закономерность между назначением на должность и специализностью дипломатических представителей. Эта проблематика рассматривается с помощью анализа кадрового наполнения дипломатических миссий УНР и Украинского государства, поставленных перед ними заданий и анализа результатов.

Ключевые слова: дипломатическое представительство, возрастная сегрегация, образовательный уровень, международные отношения.

УДК 930.1:355.40(477)«1939/1945»

Лісов О. С.,

старший науковий консультант науково-організаційного центру, Національна академія Служби безпеки України (Україна, Київ), a.lisov@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.): НОВІТНЯ ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ

Аналізуються наукові праці українських учених з історії діяльності радянських структур розвідки та контррозвідки в УРСР на початковому етапі Другої світової війни та під час німецько-радянської війни.

Ключові слова: розвідка, контррозвідка, органи державної безпеки, Друга світова війна, німецько-радянська війна, репресії, історіографія.

З урахуванням подій останніх років, зокрема тимчасовою окупацією території АР Крим та м. Севастополя внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також тимчасовою окупацією території окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, актуалізується потреба у вивченні досвіду функціонування спецслужб на окупованих супротивником територіях. Зазначене зумовлює необхідність історіографічного аналізу наукового доробку вітчизняних учених з історії функціонування радянських структур розвідки та контррозвідки в Україні у період Другої світової війни.

Загальну характеристику радянської та сучасної вітчизняної історіографії теми знаходимо у роботах Д. В. Веденєєва та Д. А. Міщенко, О. С. Лісова, В. О. Паливоди та ін. [1–3].

Мета – систематизувати та проаналізувати науковий доробок вітчизняних учених з історії функціонування радянських структур розвідки та контррозвідки в Україні у період Другої світової війни.

Відновлення державного суверенітету і незалежності України на початку 90-х рр. ХХ ст. сприяли створенню нової історіографічної ситуації в країні, пов'язаної з переходом від тоталітарного монізму і радянської схеми історичного процесу до плюралізму і національно-державницького розуміння вітчизняної історії.

Завдяки цьому нових обрисів системності й цілеспрямованості набрав розвиток військово-історичних досліджень, зокрема заснування наукового напрямку досліджень з історії розвідки і контррозвідки в Україні, активними розробниками і координатором якого стали Національна академія СБ України, Галузевий державний архів СБ України, Інститут історії України НАН України.

Проаналізувавши доробок сучасних вітчизняних учених з історії радянських структур розвідки та контррозвідки у період Другої світової війни, можна умовно об'єднати ці дослідження у декілька змістовних груп.

Перша група охоплює археографічні публікації І. Біласа, Д. Веденєєва, М. Вівчарика, Т. Вронської, В. Даниленка, А. Кентія, В. Козенюка, С. Кокіна, В. Косика, В. Пилипчука, В. Сергійчука, В. Сідака, Є. Склярєнка та інших дослідників, що висвітлюють історію функціонування радянських органів державної безпеки у 1939–1945 рр.

До другої групи досліджень відносяться роботи В. Гриневича, Т. Гунчака, В. Клокова, М. Коваля, В. Кучера, Ф. Левітаса, О. Лисенка, І. Муковського, П. Панченка, П. Тронька, О. Уткіна, А. Чайковського та інших учених, в яких висвітлюється розвиток суспільно-політичної та оперативної обстановки на теренах України в роки Другої світової війни, зокрема окреслюються основні завдання радянських органів державної безпеки у цей період.

Праці першої і другої групи проаналізовані нами у попередній роботі [3].

Дослідження системи функціонування радянських структур розвідки та контррозвідки в Україні у 1939–1945 рр. відносяться до третьої групи робіт.

Аналіз нормативно-правових основ діяльності радянських спецслужб в Україні на початковому етапі Другої світової війни здійснено у дисертаційних дослідженнях Л. В. Бородича та О. І. Олійника [4–5].

Процес створення радянських органів державної безпеки на Західній Україні висвітлюється у статтях Д. В. Веденєєва, І. Ільюшина та О. Пшеннікова, на Північній Буковині – у дисертації Ю. В. Сайфуліної, в Південній Бессарабії – у дисертації Є. Д. Шибко [6–9]

Свої особливості мало розроблення теми у закритих працях науковців НА СБ України, які призначалися суто для службового користування та підготовки відомчих кадрів. Під науковим керівництвом професора В. К. Тополєнка підготовлено та захищено В. Л. Биховим, Г. С. Биструхіним та С. Г. Мельниченком дисертації, у яких досліджено діяльність радянських спецслужб в Україні у тому числі періоду Другої світової війни [10–12]

Зокрема, аналіз діяльності радянської військової контррозвідки в Україні у 1941–1945 рр. здійснено у дисертації В. Л. Бихова. Науковець висвітлює розвиток оперативної обстановки напередодні нападу Німеччини на СРСР та під час німецько–радянської війни, проаналізував вплив змін у ній на формування організаційних структур військової контррозвідки, дослідив її основні функції, завдання, форми і методи діяльності в умовах стратегічної оборони та наступальних операцій [10].

Сферою наукових інтересів Г. С. Биструхіна стало дослідження історії діяльності партизанських з'єднань. Науковець розкрив особливості організації спеціальними підрозділами радянських органів державної безпеки розвідувально–диверсійної і партизанської боротьби у тилу противника під час німецько–радянської війни [11, с. 60–62, 111–115].

Особливості функціонування підрозділів візуального спостереження радянських органів державної безпеки в Україні у період Другої світової війни досліджено у дисертації С. Г. Мельниченка [12, с. 79–83].

Нормативно–правове регулювання діяльності радянської військової контррозвідки у 1939–1945 рр. проаналізовано у статті О. Божка. Дослідником розкривається воєнно–політична обстановка в СРСР, що впливала на організаційно–структурні зміни військової контррозвідки. Автор робить висновок, що від масштабних дій Червоної Армії в наступі чи обороні прямо залежала структурна приналежність особливих відділів, котрі на різних етапах історії Другої світової війни входили до складу НКВС–НКДБ та НКО [13].

Дослідженню нормативно–правових та організаційно–структурних основ функціонування військ НКВС у часи Другої світової війни та післявоєнний період присвячена дисертаційна робота О. М. Калюка «Війська НКВС (МВС) в Україні (1939–1953 рр.): історико–правовий аспект». Проаналізувавши діяльність прикордонних військ, дислокованих в Україні, науковець робить висновок, що її правовою основою, виступали відомчі нормативні документи, які нерідко характеризувались відсутністю виваженої концепції, обґрунтованої стратегії їх організаційної будови і шляхів вирішення функціональних завдань [14]

Серед узагальнюючих праць необхідно згадати колективну роботу В. В. Цибулькіна, Л. М. Рожена, Д. В. Веденєєва та ін. «Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України». Окремий нарис «З вогню та в полум'я»: війна розвідок в Україні у 1939–1945 рр.» висвітлює протиборство радянських та німецьких розвідувальних органів в Україні у період Другої світової війни [15, с. 382–415]

Особливості контррозвідувального пошуку німецьких агентів, замаскованих під радянських військовослужбовців досліджено у статті А. С. Чайковського. На думку автора, серед основних демаскувальних ознак німецьких агентів були підроблені радянські нагороди і документи [16]

Важливе місце в історіографії теми відіграє дослідження О. Р. Лебедева. Проаналізувавши нормативно–правові акти, котрі регулювали агентурну роботу радянських органів державної безпеки у період Другої світової війни, автор доходить висновку, що накази, директиви та вказівки того часу унормовували особливості негласного співробітництва у фронтових умовах, на захопленій противником території та у його тилу, а також порядок формування та використання агентури (спеціальних агентурних груп) для виконання бойових завдань [17, с. 93–96]

Доволі актуальною, враховуючи сучасну оперативну обстановку в Україні, є публікації Д. Веденєєва http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=. Проаналізувавши особливості зафронтової роботи радянських структур розвідки та контррозвідки у період німецько–радянської війни, науковець робить висновок, що такий досвід заслуговує на вивчення й творче використання в інтересах підготовки органів і підрозділів СБ України до дій в особливий період, зокрема на випадок організації та оперативного забезпечення опору на тимчасово окупованій території, протидії антиурядовим (екстремістським, терористичним) збройним формуванням повстансько–підпільного типу [18]

У статті В. Семистяги досліджено історію становлення та функціонування школи IV Управління НКВС УРСР у м. Ворошиловград (м. Луганськ). Автор зосередив свою увагу на ролі радянських органів державної безпеки в підготовці кадрів для організації партизанського руху та диверсійно–розвідувальної роботи на окупованій німцями території України [19]

Більш ґрунтовно питання підготовки відомчих кадрів розкрито у публікації Т. Вронської та С. Ляковської, у якій висвітлено діяльність Школи удосконалення оперативного складу УДБ НКВС УРСР (м. Київ), Української міжрайової школи НКДБ СРСР (м. Харків) та інших навчальних закладів радянських спецслужб [20]

Діяльність радянських органів державної безпеки щодо вивчення суспільно–політичних настроїв населення України у роки Другої світової війни висвітлено у роботі В. Гриневича [21]

Одним із важливих завдань структур радянської розвідки, на думку Д. Веденєєва, був збір інформації щодо релігійної політики окупаційної нацистської влади на території України. Науковець наголошує, що оперативні заходи радянських структур розвідки та контррозвідки в Україні, спрямовані на відвернення зусиль ворожих спецслужб із використання релігійних громад та діячів з підривною метою, мали позитивне значення для створення умов стійкої безпеки на звільненій території [22]

Проаналізувавши праці третьої групи робимо висновок, що досвід діяльності радянських спецслужб у період Другої світової війни безперечно є актуальним, а результати його критичного аналізу можуть бути використані в удосконаленні оперативно–службової

діяльності СБ України із врахуванням сучасної суспільно-політичної та оперативної обстановки в Україні.

До четвертої групи відносяться роботи у яких розкривається карально-репресивна діяльність органів державної безпеки УРСР у період Другої світової війни. Комплексні дослідження І. Г. Біласа, В. М. Нікольського, Ю. І. Шаповала, М. М. Шитюка хронологічно охоплюють період кінця 1920-х – початку 1950-х рр. Разом з тим, окремі розділи цих робіт присвячені репресивній діяльності радянських органів державної безпеки в Україні у 1939–1945 рр. Детальний аналіз вказаних робіт проведений нами у попередніх роботах [3; 23]

Історіографія державно-конфесійних відносин в Україні у 1939–1945 рр. дозволяє виділити роботи О. Лисенка, М. Михайлуци, В. Пашенка, які досліджували роль органів державної безпеки у реалізації радянської релігійної політики [24–26]

Історіографія карально-репресивної діяльності органів державної безпеки в Україні у 1939–1945 рр. доповнюється дослідженнями з історії примусового виселення з постійних місць проживання різних категорій громадян УРСР. Діяльність радянських спецслужб щодо депортації громадян УРСР за національною ознакою під час Другої світової війни досліджували В. Адамівський, А. Айсфельд, В. Мартиненко, І. Винниченко, Й. Надольський, М. Сивирин, Д. Хаваджи та ін. [27–32].

Важливе місце у сучасній вітчизняній історіографії теми посідає питання протиборства радянських спецслужб з ОУН і УПА. Аналіз робіт цієї проблематики, а також нормативно-правових актів, що сприяли дослідженню проблеми ОУН і УПА в Україні детально проаналізовані нами у попередній публікації [33]

Розгляд праць четвертої групи уможливило досягнення масштабності репресивної політики більшовиків у період Другої світової війни, зокрема залучення радянських спецслужб до її реалізації.

Дослідження персоналії та біографій керівників радянських органів державної безпеки в Україні у період Другої світової війни складають п'яту групу робіт.

Інформативним дослідженням цієї групи є робота В. М. Чиснікова, у якій висвітлюються біографії керівного складу радянських органів державної безпеки в Україні у період Другої світової війни, а саме І. О. Серова, П. Я. Мешика, В. Т. Сергієнка, С. Р. Савченка, М. К. Ковальчука, П. І. Івашутіна та ін. [34].

Доволі плідну роботу у цьому напрямі здійснює В. Золотарьов. Декілька його робіт присвячені відтворенню сторінок біографій керівного та оперативного складу регіональних органів державної безпеки у різних регіонах УРСР на початковому етапі Другої світової війни: на Харківщині (у співавторстві з Ю. Шаповалом), на Чернігівщині (у співавторстві з О. Бажаном), на Житомирщині (у співавторстві з О. Бажаном, Є. Тіміряєвим), на Донеччині та Луганщині (у співавторстві з В. Стьопкіним) [23]

Сучасна вітчизняна історіографія радянських органів державної безпеки в Україні у період Другої світової війни має широку теоретико-методологічну базу, концептуальний плюралізм і багатовекторність. Величезне розмаїття думок і подій, що об'єктивно служать переосмисленню й спростуванню суперечливих радянських концепцій міжнародних та міждержавних відносин, відкривають розсекречені нині документи

спецслужб. Завдяки ґрунтовному аналізу розсекречених документальних масивів вітчизняним історикам вдалося накопичити значний фактологічний матеріал та зробити певні узагальнення з досліджуваної теми.

Наукові роботи вітчизняних дослідників з історії радянських органів державної безпеки в Україні у період Другої світової війни можна об'єднати у такі змістовні групи: 1) археографічні праці; 2) публікації загального характеру, в яких розкривається розвиток суспільно-політичної та оперативної обстановки в Україні у 1939–1945 рр.; 3) дослідження системи функціонування радянських органів державної безпеки в Україні; 4) карально-репресивна діяльність радянських органів державної безпеки в Україні; 5) дослідження історико-біографічного характеру.

Результати критичного аналізу досвіду діяльності радянських структур розвідки та контррозвідки в УРСР у період Другої світової війни можуть бути певним чином використані спецслужбами України в сучасних складних умовах оперативної обстановки.

Перспективними напрямками дослідження є: підготовка комплексної роботи з історії діяльності радянських органів державної безпеки в Україні у період Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Веденєв Д. В. Провідні напрями історіографії розвідувальної діяльності партизанського руху в Україні в 1941–1944 рр. / Д. В. Веденєв, Д. А. Мищенко // Труды Нац. ун-ту оборони України. – 2009. – №1. – С.185–194.
2. Паливода В. О. До питання про історіографію діяльності оперативних груп органів державної безпеки України під час Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / В. О. Паливода // Сб. депон. работ. – 1995. – №1. – С.116–122.
3. Лісов О. С. Концептуальні та археографічні засади дослідження історії радянських структур розвідки та контррозвідки в Україні під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) / О. С. Лісов // 36. наук. праць Нац. акад. СБУ. – 2015. – №56. – С.268–274.
4. Бородич Л. В. Внутрішні й прикордонні війська в Україні у 1917–1941 рр. (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. В. Бородич. – Х., 1999. – 164 арк.
5. Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.): структура, функції, діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Олійник. – Х., 2000. – 205 арк.
6. Веденєв Д. В. Органи та війська державної безпеки СРСР у Західній Україні (1939–1941 рр.) http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M&S21COLORTERMS=0&S21STR=/ Д. В. Веденєв // Держ. безпека України. – 2004. – №1. – С.154–159.
7. Ільошин І. Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД у західних областях України (вересень–жовтень 1939 р.) / І. Ільошин, О. Пшенніков // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – №2. – С.424–433.
8. Сайфуліна Ю. В. Встановлення і розбудова радянського державного режиму в Північній Буковині в 1940–1947 рр.: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ю. В. Сайфуліна. – Л., 2009. – 222 арк.
9. Шибко Є. Д. Встановлення і розбудова радянського державного режиму в південній частині Бессарабії (1940–1948 рр.). Інкorporація та освоєння острова Зміїний: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Є. Д. Шибко. – Л., 2012. – 216 арк.
10. Быхов В. Л. Военная контрразведка в действующей советской армии в Украине периода 1941–1945 годов: дис. ... канд. ист. наук: 21.00.04 / В. Л. Быхов. – К., 1999. – 215 с.
11. Быструхин Г. С. Партизанские действия как метод деятельности специальных подразделений органов государственной безопасности (на опыте Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. и «горячих точек» второй половины XX ст.): дис. ... канд. юр. наук: 21.07.01 / Г. С. Быструхин. – К., 2003. – 256 с.

12. Мельниченко С. Г. Становлення організаційно-правових засад діяльності радянських підрозділів візуального спостереження в Україні (1918–1991 рр.): дис. ... канд. юр. наук: 21.07.01 / С. Г. Мельниченко. – К., 2014. – 415 арк.

13. Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр. / О. Божко // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2001. – №2. – С.281–315.

14. Калюк О. М. Війська НКВС (МВС) в Україні (1939–1953 рр.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / О. М. Калюк. – К., 2006. – 182 арк.

15. Цибулькін В. В. Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України / В. В. Цибулькін, Л. М. Рожен, Д. В. Веденєв та ін. – К.: «Преса України», 2011. – 536 с.

16. Чайковський А. С. З історії німецької розвідки та радянської контррозвідки (1941–1945 рр.) / А. С. Чайковський // Укр. іст. журн. – 2004. – №3. – С.79–90.

17. Лебедев О. Р. Становлення і розвиток конфіденційного співробітництва органів державної безпеки в Україні (XX – початок XXI століття): монографія / О. Р. Лебедев. – К.: Нац. акад. СБУ, 2014. – 244 с.

18. Веденєв Д. В. З історії діяльності зафронтових опергруп органів державної безпеки під час визволення України від нацистських загарбників http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21ISTR=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M&S21COLORTERMS=0&S21STR=/ Д. В. Веденєв // Держ. безпека України. – 2005. – №1. – С.165–169.

19. Семистяга В. З історії школи особливого призначення Українського штабу партизанського руху / В. Семистяга // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1997. – №1. – С.384–390.

20. Вронська Т. Система підготовки кадрів органів державної безпеки у роки Великої Вітчизняної війни / Т. Вронська, С. Лясковська // Краєзнавство. – №3. – 2013. – С.111–123.

21. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) / В. А. Гриневич. – К.: Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України, 2007. – 520 с.

22. Веденєв Д. Протиборство радянських та гітлерівських спецслужб у релігійному середовищі України (1941–1945 рр.) / Д. Веденєв // Вісник СБУ. – 2013. – №62–63. – С.143–164.

23. Лісов О. С. Новітня вітчизняна історіографія органів державної безпеки Радянської України у 1918–1939 рр. / О. С. Лісов // Наук. вісник Нац. акад. СБУ. – 2014. – №52. – С.252–261.

24. Лисенко О. С. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. / О. С. Лисенко. – К., 1998. – 403 с.

25. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945): монографія / М. І. Михайлуца. – О., 2008. – 392 с.

26. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України / В. Пашенко. – Полтава, 1997. – Ч.1. – 354 с.

27. Адамівський В. І. Депортації населення України в першій половині XX століття: причини, наслідки, шляхи повернення на Батьківщину: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. І. Адамівський. – К., 2004. – 200 арк.

28. Айфельд А. Фільтрація і оперативний учёт етнічних немців України органами НКВД–НКГБ–МВД–КГБ во время Второй мировой войны и в послевоенные годы / А. Айфельд, В. Мартыненко // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – №2. – С.79–164.

29. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: Депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 126 с.

30. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Й. Е. Надольський. – Луцьк, 2006. – 238 арк.

31. Сивирин М. А. Депортація та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. А. Сивирин. – Тернопіль, 2004. – 188 арк.

32. Хаваджи Д. Р. Політико-правове регулювання національної депортації з Кримської АРСР та репатріації до автономної республіки Крим у складі України (1941–1996 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Д. Р. Хаваджи. – Харків, 2005. – 22 с.

33. Лісов О. С. Сучасна вітчизняна історіографія спеціальних підрозділів руху українських націоналістів та Української повстанської армії / О. С. Лісов // 36. наук. праць Нац. акад. СБУ. – 2013. – №45. – С.234–242.

34. Чисніков В. Керівники органів державної безпеки Радянської України (1918–1953 рр.). Матеріали до біографічного довідника / В. Чисніков // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – №2. – С.362–373.

35. Шаповал Ю. ЧК–ДПУ–НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941) / Ю. Шаповал, В. Золотарьов. – Харків: Фолио, 2003. – 477 с.

36. Бажан О. Керівний склад ЧК–ГПУ–НКВД Чернігівщини у 1918–1941 роках / О. Бажан, В. Золотарьов // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область. – Кн.1. – Чернігів: РВК «Десяняська правда», 2008. – С.722–731.

37. Золотарев В. А. ЧК–ГПУ–НКВД Житомирщини у 1919–1941 роках: структура та керівний склад / В. А. Золотарев, О. Г. Бажан, С. Р. Тіміряєв // Реабілітовані історією. Книга третя. – Житомир: Полісся, 2010. – С.9–23.

38. Золотарев В. А. ЧК–ГПУ–НКВД в Донбасі: люди і документи. 1919–1941 / В. А. Золотарев, В. П. Степкин. – Донецьк: Алекс, 2010. – 512 с.

References

1. Vjedjenjev D. V. Providni naprjamy istoriografii' rozvidual'noi' dijial'nosti partyzans'kogo ruhu v Ukraini v 1941–1944 rr. / D. V. Vjedjenjev, D. A. Mishhenko // Trudy Nac. un–tu oborony Ukrainy. – 2009. – №1. – S.185–194.

2. Palyvoda V. O. Do pytannja pro istoriografiju dijial'nosti operativnyh grup organiv derzhavnoi' bezpeky Ukrainy pid chas Velykoi' Vitshyznanoi' vijny (1941–1945 rr.) / V. O. Palyvoda // Sb. depon. rabot. – 1995. – №1. – S.116–122.

3. Lisov O. S. Konceptual'ni ta arheografichni zasady doslidzhennja istorii' radjans'kyh struktur ta kontrolnyh viddivky v Ukraini pid chas Drugoi' svitovoi' vijny (1939–1945 rr.) / O. S. Lisov // Zb. nauk. prac' Nac. akad. SBU. – 2015. – №56. – S.268–274.

4. Borodych L. V. Vnutrishni j prykordoni vijs'ka v Ukraini u 1917–1941 rr. (istoriko–pravovij aspekt): dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 / L. V. Borodych. – H., 1999. – 164 арк.

5. Olijnyk O. I. Narodnyj komisariat vnutrishnih sprav Ukrainy (1917–1941 rr.): struktura, funkciij, dijial'nist': dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 / O. I. Olijnyk. – H., 2000. – 205 арк.

6. Vjedjenjev D. V. Organy ta vijs'ka derzhavnoi' bezpeky SRSR u Zahidnij Ukraini (1939–1941 rr.) / D. V. Vjedjenjev // Derzh. bezpeka Ukrainy. – 2004. – №1. – S.154–159.

7. Il'jushyn I. Dijal'nist' operativno–chekists'kyh grup NKVD u zahidnij oblasti Ukrainy (veresen'–zhovten' 1939 r.) / I. Il'jushyn, O. Pshennikov // Z arhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KGB. – 2000. – №2. – S.424–433.

8. Sajfulina Ju. V. Vstanovlennja i rozbudova radjans'kogo derzhavnogo rezhymu v Pivnichnij Bukovyni v 1940–1947 rr.: istoriko–pravove doslidzhennja: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 / Ju. V. Sajfulina. – L., 2009. – 222 арк.

9. Shytko Je. D. Vstanovlennja i rozbudova radjans'kogo derzhavnogo rezhymu v pivdennij chastyni Bessarabii' (1940–1948 rr.). Inkorporacija ta osvjoennja ostrova Zmii'nyj: istoriko–pravove doslidzhennja: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 / Je. D. Shytko. – L., 2012. – 216 арк.

10. Byhov V. L. Voennaja kontrazvedka v dejstvujushhej sovetskoj armii v Ukraine perioda 1941–1945 godov: dis. ... kand. ist. nauk: 21.00.04 / V. L. Byhov. – K., 1999. – 215 s.

11. Bystruhin G. S. Partizanskie dejstva kak metod dejatel'nosti special'nyh podrazdelenij organov gosudarstvennoj bezopasnosti (na opyte Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. i «gorjachih toček» vtoroj poloviny XX st.): dis. ... kand. jur. nauk: 21.07.01 / G. S. Bystruhin. – K., 2003. – 256 s.

12. Mel'nichenko S. G. Stanovlennja organizacijno–pravovyh zasad dijial'nosti radjans'kyh pidrozdiviv vizual'nogo sposterezhennja v Ukraini (1918–1991 rr.): dys. ... kand. jur. nauk: 21.07.01 / S. G. Mel'nichenko. – K., 2014. – 415 арк.

13. Bozhko O. Osoblyvi viddivly v systemi organiv derzhavnoi' bezpeky 1918–1946 rr. / O. Bozhko // Z arhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KGB. – 2001. – №2. – S.281–315.

14. Kaljuk O. M. Vijs'ka NKVS (MVS) v Ukraini (1939–1953 rr.): istoriko–pravovij aspekt: dys. ... kand. jur. nauk: 12.00.01 / O. M. Kaljuk. – K., 2006. – 182 арк.

15. Cybul'kin V. V. Narysy z istorii' rozvidky sub'ektiv derzhavotvorennya na terenah Ukrainy / V. V. Cybul'kin, L. M. Rozhen, D. V. Vjedjenjev ta in. – K.: «Prеса Ukrainy», 2011. – 536 s.

16. Chajkovs'kyj A. S. Z istorii' nimec'koi' rozvidky ta radjans'koi' kontrolnyh (1941–1945 rr.) / A. S. Chajkovs'kyj // Ukr. ist. zhurn. – 2004. – №3. – S.79–90.

17. Lebedjev O. R. Stanovlennja i rozvytok konfidencijnogo spivrobotnytstva organiv derzhavnoi' bezpeky v Ukraї'ni (XX – pochatok XXI stolittja): monografija / O. R. Lebedjev. – K.: Nac. akad. SBU, 2014. – 244 s.

18. Vjedjenjev D. V. Z istorii' dijאל'nosti zafrontovyh opergprud organiv derzhavnoi' bezpeky pid chas vyzvolennja Ukraї'ny vid nacysts'kyh zagarbnykiv / D. V. Vjedjenjev // Derzh. bezpeka Ukraї'ny. – 2005. – №1. – S.165–169.

19. Semystjaga V. Z istorii' shkoly osoblyvogo pryznachennja Ukraї'ns'kogo shtabu partyzans'kogo ruhu / V. Semystjaga // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – 1997. – №1. – S.384–390.

20. Vrons'ka T. Systema pidgotovky kadriv organiv derzhavnoi' bezpeky u roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vjny / T. Vrons'ka, S. Ljaskovs'ka // Krajeznavstvo. – №3. – 2013. – S.111–123.

21. Grynevych V. A. Suspil'no–politychni nastroi' naselennja Ukraї'ny v roky Drugoi' svitovoi' vjny (1939–1945 rr.) / V. A. Grynevych. – K.: In–t polit. i etnonac. doslidzhen' NAN Ukraї'ny, 2007. – 520 s.

22. Vjedjenjev D. Protyborstvo radjans'kyh ta gitlerivs'kyh specslužb u religijnomu seredovyshhi Ukraї'ny (1941–1945 rr.) / D. Vjedjenjev // Visnyk SBU. – 2013. – №62–63. – S.143–164.

23. Lisov O. S. Novitnja vitchyznana istoriografija organiv derzhavnoi' bezpeky Radjans'koi' Ukraї'ny u 1918–1939 rr. / O. S. Lisov // Nauk. visnyk Nac. akad. SBU. – 2014. – №52. – S.252–261.

24. Lysenko O. Je. Cerkovne zhyttja v Ukraї'ni. 1943–1946 rr. / O. Je. Lysenko. – K., 1998. – 403 s.

25. Myhajluca M. I. Pravoslavna cerkva na Pivdni Ukraї'ny v roky Drugoi' svitovoi' vjny (1939–1945): monografija / M. I. Myhajluca. – O., 2008. – 392 s.

26. Pashhenko V. Pravoslav'ja v novitnij istorii' Ukraї'ny / V. Pashhenko. – Poltava, 1997. – Ch.1. – 354 s.

27. Adamovs'kyj V. I. Deportacii' naselennja Ukraї'ny v pershij polovyni XX stolittja: prychny, naslidky, shljahy povnennja na Bat'kivshhynu: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / V. I. Adamovs'kyj. – K., 2004. – 200 ark.

28. Ajsfel'd A. Fil'tracija i operativnyj uchjot jetnicheskikh nemcev Ukrainy organami NKVD–NKGB–MVD–KGB vo vremja Vtoroj mirovoj vjny i v poslevoennje gody / A. Ajsfel'd, V. Martynenko // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – 2010. – №2. – S.79–164.

29. Vynnychenko I. I. Ukraї'na na 1920–1980–h: Deportacii', zaslannja, vyslannja / I. I. Vynnychenko. – K.: Rada, 1994. – 126 s.

30. Nadol's'kyj J. E. Deportacijna polityka stalins'kogo totalitarnogo rezhymu v zahidnyh oblastjah Ukraї'ny (1939–1953 rr.): dys... kand. polit. nauk: 23.00.02 / J. E. Nadol's'kyj. – Luc'k, 2006. – 238 ark.

31. Syvyrin M. A. Deportacija ta peremishnennja naselennja zahidnyh zemel' Ukraї'ny 40–h – pochatku 50–h rr. XX st.: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / M. A. Syvyrin. – Ternopil', 2004. – 188 ark.

32. Havadzhy D. R. Polityko–pravove reguljuvannja nacional'noi' deportacii' z Kryms'koi' ARSR ta repatriacii' do avtonomnoi' respubliky Krym u skladi Ukraї'ny (1941–1996 rr.): istoryko–pravove doslidzhennja: avtoref. dys... kand. jur. nauk: 12.00.01 / D. R. Havadzhy. – Harkiv, 2005. – 22 s.

33. Lisov O. S. Suchasna vitchyznana istoriografija special'nyh pidrozdiliv ruhu ukrai'ns'kyh nacionalistiv ta ukrai'ns'koi' povstans'koi' armii' / O. S. Lisov // Zb. nauk. prac' Nac. akad. SBU. – 2013. – №45. – S.234–242.

34. Chysnikov V. Kerivnyky organiv derzhavnoi' bezpeky Radjans'koi' Ukraї'ny (1918–1953 rr.). Materialy do biografichnogo dovidnyka / V. Chysnikov // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – 2000. – №2. – S.362–373.

35. Shapoval Ju. ChK–DPU–NKVS na Harkivshhyni: ljudy ta doli (1919–1941) / Ju. Shapoval, V. Zolotar'ov. – Harkiv: Folio, 2003. – 477 s.

36. Bazhan O. Kerivnyj sklad ChK–GPU–NKVD Chernigivshhyny u 1918–1941 rokah / O. Bazhan, V. Zolotar'ov // Reabilitovani istorijeju: U dvadcaty semy tomah. Chernigivs'ka oblast'. – Kn.1. – Chernigiv: RVK «Desnjans'ka pravda», 2008. – S.722–731.

37. Zolotarev V. A. ChK–GPU–NKVD Zhytomyrshhyny u 1919–1941 rokah: struktura ta kerivnyj sklad / V. A. Zolotar'ov, O. G. Bazhan, Je. R. Timirjajev // Reabilitovani istorijeju. Knyga tretja. – Zhytomyr: Polissja, 2010. – S.9–23.

38. Zolotarev V. A. ChK–GPU–NKVD v Donbasse: ljudy i dokumenty. 1919–1941 / V. A. Zolotarev, V. P. Stepkin. – Doneck: Aleks, 2010. – 512 s.

Lisov O. S., senior research consultant of scientific–organizational center of National Academy of the Security Service of Ukraine (Ukraine, Kyiv), a.lisov@ukr.net

Soviet secret services activity in Ukraine in the period of the Second World War (1939–1945): contemporary national historiography

The article deals with the analysis of research efforts of Ukrainian scientists in history of functioning of the Soviet intelligence and counterintelligence structures in Ukrainian SSR during the first stage of the Second World War and during the German–Soviet War.

Keywords: intelligence, counterintelligence, state security structures, the Second World War, the German–Soviet War, repressions, historiography.

Лисов А. С., старший научный консультант научно–организационного центра, Национальная академия Службы безопасности Украины (Украина, Киев), a.lisov@ukr.net

Деятельность советских спецслужб в Украине в период Второй мировой войны (1939–1945 гг.): новейшая национальная историография

Анализируются научные работы украинских ученых по истории деятельности советских структур разведки и контрразведки в УССР на начальном этапе Второй мировой войны и во время германо–советской войны.

Ключевые слова: разведка, контрразведка, органы государственной безопасности, Вторая мировая война, германо–советская война, репрессии, историография.

* * *

УДК 94(477.8)«1941»

Николаєва Н. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), nimrodel–n@yandex.ua

РЕПРЕСІЇ НКВД ПРОТИ ПІДОЗРИЛИХ РАДЯНСЬКІЙ ВЛАДІ КИЇВСЬКИХ ВИКЛАДАЧІВ І НАУКОВЦІВ ОДРАЗУ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО–РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 22 ЧЕРВНЯ 1941 Р.

Йдеться про репресії, які були проведені чекістами в м. Києві одразу після початку німецько–радянської війни 22 червня 1941 р. Проаналізовано архівні кримінальні справи на заарештованих викладачів і науковців Н. Калачевську, М. Марченка, виявлені в архівах НКВД–КГБ УРСР.

Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арештів київських викладачів, проведених одразу після початку німецько–радянської війни 22 червня 1941 р., прослідкувати долю заарештованих.

У НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елементу». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян стала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною. Саме тому одразу ж після початку німецько–радянської війни 22.06.1941 р. підозрілих людей, в тому числі науковців, було заарештовано чекістами. Проводячи такі арешти, співробітники НКВД намагалися посадити у в'язницю всіх, кого вважали «неблагонадійними» та «підозрілими».

Ключові слова: НКВД, Друга світова війна, німецько–радянська війна, арешти, репресії, чекісти, викладачі.

Особливе місце у історії політичних репресій проти викладачів Київського державного університету (КДУ) займають ті репресії, які були проведені чекістами після початку німецько–радянської війни 22 червня 1941 р.

Арешти викладачів були здійснені в перші ж дні після нападу німців. Це свідчить про наявність в системі НКВД–НКДБ УРСР таємних обліків (картотек) щодо «неблагонадійних» осіб. Очевидно, що радянська влада стежила за «неблагонадійними», намагалася забезпечити себе від своїх же громадян, яких підозрювала у симпатіях до німців. На жаль, поки що інформація про те, як проводилася робота зі створення таких обліків, а також дані про всіх заарештованих викладачів – уривчаста і неповна.

В архівах НКВД–КДБ на сьогодні вдалося виявити декілька характерних прикладів, які добре ілюструють арешти київських викладачів і науковців після початку німецько–радянської війни 22 червня 1941 р., і які варто розглянути детальніше.